

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN AFET İNAN'DA KALAN KİTAPLARI

Hakan ANAMERİÇ*

ÖZET

Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün, öğrencilik yıllarından itibaren biriktirdiği ve yazdığı çeşitli konu ve dillerdeki kitapları, Anıtkabir Atatürk Özel Kitaplığı'nda korunmakta ve yurttaşlarımızın ziyaretine açılmaktadır. M. K. Atatürk'ün sözü edilen kütüphanede bulunan başta tarih, dil ve edebiyat konularında olmak üzere 3123 adet kitabı bulunmaktadır. Ancak, M.K. Atatürk'ün toplam kitap sayısı 4433 cilt ve nüsha sayıları ile birlikte 7338'tür. Bu kitaplar ağırlıklı olarak Türkçe ve Fransızcadır. Ulu Önder kitaplarının büyük bir bölümünü okumuş ve ülkenin yeniden yapılandırılması için gerçekleştirilecek çalışmalar ve uygulamalar için faydalanmıştır. Ayrıca bu kitaplarını çalışma arkadaşları, dostları ve yakından ilgilendiği kişiler ile de paylaşmıştır. Atatürk, bu kitapların bazılarını sözü edilen kişilere hediye etmiş ve çalışmalarında kullanmalarına izin vermiştir. Bu kişiler arasında Atatürk'e en yakın kişilerden biri olan Prof. Dr. Afetinan da bulunmaktadır. Bu çalışmada, Ulu Önder'in Prof. Dr. A. Afet İnan'ın koleksiyonunda kalan kitaplarından bahsedilecek ve kitaplarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Afet İnan, Anıtkabir Atatürk Özel Kitaplığı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Afet İnan Dermesi

---

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

THE BOOKS WHICH BELONGED TO MUSTAFA KEMAL ATATÜRK THAT CARRIED INTO AFET İNAN

ABSTRACT

Mustafa Kemal Atatürk, the great leader, collected many books in various subjects and languages since his early years as a student. These books, including the ones written by himself, are kept in The Anıtkabir Special Library and re open to public visit. This library contains 3123 books, basically on history, language and literature. However, the total amount of his books is 7338, including the various copies of the sum of 4433 volumes. The books are heavily in Turkish and French. The great leader read most of them and used them for his studies and practises, to realize the re-structuring of the country. Besides, he shared these books with his friends, companions and people with whom he was closely interested in. Some of these books were gifted to above-mentioned people by Atatürk; these people we allowed to use the books in their specific studies. Prof. Dr. Afet İnan, who had close companionship with Atatürk, was among those people. The present study discussed and gives detailed information about the books which belonged to Atatürk, but carried into Prof. Dr. Afet İnan's collection.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Afet İnan, Anıtkabir Atatürk Special Library, Afet İnan Collection of Faculty of Letters Library.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk tüm dünya tarafından da kabul gören yüzyılın en önemli siyaset adamlarından biridir. Atatürk'ün Türkiye ve Türkler için önemi ve önderliği her zaman için tartışma götürmez bir gerçektir, O, asker ve siyaset adamı olmasının yanı sıra hem iyi bir okur hem de dahi bir fikir adamıdır. Fikirlerinin daima pozitif, ilerici ve yenilikçi olmasının ardında belki de dünya edebiyatını, tarihini, siyasetini ve hukukunu yakından takip etmesi yatmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün günlüğü incelendiğinde, düşünce dünyasındaki dönüşümü yaratan kitapları, 1916 yılında Doğu Cephesi'nde okuduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra Atatürk'ün siyasi, hukuki, toplumsal, kültürel ve eğitimsel reformlarla ilgili fikirleri gelişmeye ve şekillenmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Çankaya Köşkü'nde bulunan ve daha sonra Anıtkabir'e taşınan kişisel kütüphanesinde çoğu tarih, dil bilim ve edebiyat olmak üzere 4433 kitap (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri) bulunmaktadır (Atatürk Kitaplığı... 2006: 15, 39).¹ Bunun yanı sıra İstanbul Üniversitesi ve Sofya Türkiye Büyükelçiliği'nde de yaklaşık 200 civarında kitap yer almaktadır. Bu kitapların büyük bölümü Türkçe ve Fransızcadır, ayrıca İngilizce, Yunanca, Romence ve Latince kitaplar da vardır. Atatürk'ün kişisel kütüphanesi, Cumhuriyet'in ilanından yani 1923 yılından sonra özellikle yerli ve yabancı bilim adamları, sanatçılar, edebiyatçılar ve siyasetçiler tarafından verilen hediye kitaplar ile de zenginleşmiştir. Bu kitapların büyük bölümünde yazarlarının, hazırlayanlarının ve hediye eden kişilerin imzaları ve notları bulunmaktadır. Prof. Dr. Afet İnan'ın da "*Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*" adlı çalışmasında da belirttiği gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün özel kütüphanesi 1929-1930 yılından sonra büyük gelişme göstermiş ve özellikle Fransızca eserler ile kütüphanenin bulunduğu oda yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Atatürk yeni köşkün (Yeni Pembe Köşk) inşasında binanın mimarlarından çok geniş bir kütüphane ve rahatça çalışılabilecek ferah bir mekan istemiştir. Bu kütüphane odası, "L" biçiminde ve tavana kadar rafları olan yapıya sahipti (İnan 1984: 304-305).

Mustafa Kemal Atatürk hem kendi yazdığı eserlerde hem de ortaya koyduğu ilke ve devrimlerinde okuduğu kitaplardan aldığı fikir ve görüşlerinden yararlanmıştı. Özellikle Vatandaş İçin Yurttaşlık Bilgileri²

¹ M. K. Atatürk'ün toplam kitap sayısı, 4433 cilt ve nüsha sayıları ile birlikte 7338'tir.

² "Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları" adlı çalışma Prof. Dr. A. Afet İnan tarafından 1930 yılında "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adıyla yayımlanmıştır. Bu

ve Nutuk'da bu izleri görmek mümkündür. Atatürk, ilke ve devrimlerine yön veren eğitim, bilim ve kültür konularını her fırsatta gündeme getirmiş, söylev ve demeçlerinde yer vermiş, toplantılarda tartışmalara açmıştır.

Atatürk, Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması için öncelikli yapılması gerekenin Türk kültürü, dili ve tarihinin ayrıntılı bir biçimde ve bilimsel olarak araştırılmasını her fırsatta yinelemiştir. Bunun için de Türk bilim adamlarının yetiştirilmesine önem ve öncelik vermekteydi. Bu düşünce ile birçok Türk genci Avrupa'nın tanınmış eğitim-öğretim kurumlarına gönderilmiş, hem dil hem de çeşitli bilim alanlarında eğitim görmüşlerdir. Bu genç bilim adamı adayları arasında Atatürk'ün manevi kızı olan A. Afet İnan da bulunmaktadır. İnan. Atatürk'ün isteği üzerine 1925'te Lozan'a Fransızca ve 1935'te Cenevre'ye tarih eğitimi almak üzere gönderilmiştir. İnan bu süre içerisinde sosyoloji doktorası da yapmış ve 1939'da Türkiye'ye dönmüştür. Türkiye'nin en Önemli sosyolog ve tarihçilerinden olan İnan yurda döndükten sonra *Ankara Musiki Öğretmen Okulu*, *Ankara Kız Lisesi*, *Türk Tarih Kurumu*, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü* ve *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*'nde çalışmıştır. Prof. Dr. İnan, 8 Haziran 1985'te vefat etmiştir (Prof. Dr. Afet İnan 2005: 233. 290-291).

Mustafa Kemal Atatürk'ün Afet İnan Kitaplığı'ndaki Kitapları

Prof Dr. A. Afet İnan'ın zengin bir kişisel kütüphanesi ve daha önce eğitimi ve yurtdışı seyahatlerinde gittiği yerlerden topladığı bir dizi müzeli-hediyelik eşyası olduğu bilinmektedir. Bu kitapların sayısının 8500 kadar olduğu söylenmektedir. İnan, 1939'dan 1977'ye kadar Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde görev yapmış ve kişisel kütüphanesini bu süre içerisinde geliştirmiştir. Bu kitapların büyük çoğunluğu öğrenimini gördüğü tarih (Yakın Çağ ve Modern Tarih), sosyoloji ve arkeoloji ile ilgilidir. Bu açıdan oldukça zengin ve önemli bir dermeyi içermektedir. İnan'ın kitapları 1985 yılındaki vefatından sonra çocukları Prof. Dr. Demir İnan ve Arı İnan tarafından saklanmış ve Haziran 2005'te uzun yıllar çalıştığı ve sayısız eserini çıkarttığı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağışlanmıştır (Afet İnan'ın 2005: 1, 3).

Afet İnan'ın kitapları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde *Afet İnan Kitaplığı* adı ile hazırlanan özel bir salonda okuyucuların hizmetine sunulmuştur. İnan'ın kitaplarıyla ilgili

---

kitap 1969'da Atatürk'ün ölümününün 30. yıldönümü nedeniyle yine Prof. Dr. A. Afet İnan tarafından Türk Tarih Kurumu yayınları arasında yayınlanmıştır. (y.n.)

çalışmalar yaklaşık on beş ay sürmüş, gelen kitaplar, dergiler ve diğer materyal büyük bir titizlik ve özenle sınıflandırılmış, kayıtları çıkarılmış, kataloglanmış ve kütüphanenin diğer bölümleri ile de bütünlüğü bozmayacak biçimde özenle tasarlanmış raflarına yerleştirilerek Ekim 2006'da okuyucuların kullanımına açılmıştır (Afet İnan Kitaplığı 2006: 1-4). Ancak kitaplıkta bulunan kitapların teknik işlemlerinin yapılmasına hala devam edilmektedir.

Kitaplıkta bulunan eserlerin teknik işlemlerinin yapılması sırasında oldukça ilginç 12 adet kitaba rastlanmıştır. Bu kitapların en önemli ve ilgi çekici özelliği, tümünün de Mustafa Kemal Atatürk adına yazarları tarafından kendi el yazıları ile imzalanmış olmasıdır. İnan'ın dermesinde yer alan bu kitapların incelenmesi sonucu, iki olasılığın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, söz konusu kitapların öncelikle Atatürk'ün kütüphanesinde bulunduğu ve sonradan İnan'ın çalışmaları ve araştırmaları sırasında kullanmak amacıyla ödünç alındığı, ikincisi ise; kitapların Atatürk tarafından İnan'a hediye olarak verildiğidir. Elbette ki kitapların ne zaman ödünç alındığı veya hediye edildiği ile ilgili kitapların herhangi bir yerinde tarih ya da not bulunmamaktadır. Bu nedenle, kitapların belirtilen olasılıklar sonucunda İnan'da kaldığı görülebilmektedir. Kitapların en eskisinin basım tarihi 1896'dır. Ancak bu kitap içinde yer alan notta 1930 yılında Atatürk'e hediye edildiği yazılıdır. Diğer kitapların basım tarihleri ise 1929 ile 1936 yılları arasındadır.

A. Afet İnan Kitaplığı'nda bulunan ve Mustafa Kemal Atatürk adına yazarları tarafından imzalanmış kitapların listesi aşağıdaki gibidir:

1. Introduction a L'Histoire de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405

Kitap. 1896'da Armand Colin et Cie Editeurs tarafından Paris'te basılmıştır. Kitabın yazarı Mazarin Kütüphanesi konservatörlerinden Leon Cahun'dur. Kitap 13/7/1930'da Aklın Hakimiyeti Mecmuası sahibi İzmirli Emin Süleyman tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e armağan edilmiştir. Kitabın iç kapağındaki notta:

"Dahi Gazi hazretlerine (Aklın hakimiyeti)³ mecmuası sahihi İzmirli Emin Süleyman⁴ tarafından nacizane bir hediye olarak taktim olunmuş(tur) 7/13/930"⁵

ifadeleri yer almaktadır. Kitap. 512 sayfa ve 22 x 15cm. ebadındadır. Kitabın 32. 33. ve 77. sayfalarında altları kurşun kalem ile çizilmiş ve işaretlenmiş bölümler yer almaktadır.

2. Constantinople: Guide Touristique

Bu kitap 1929 yılında Galata - İstanbul'da basılmıştır. Kitap, 1925 yılında Güzel Sanatlar Mektebi (Okulu) ve Galatasaray Lisesi resim öğretmenlerinden Ernest Maniboury⁶ (1878-1953) tarafından hazırlanmıştır. Kitabın birinci baskısı 1928'de ikincisi ise 1929'da basılmıştır. Dermede yer alan ikinci baskıdır. İkinci baskısı, John A. Rizzo'nun editörlüğünde basılmış ve yine kendisinin el yazısı ile imzalanarak Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmuştur. Notta şu ifadeler görülmektedir;

"A Avec Excellence Ghazi Moustafa Kemal Pacha President de la Republiçue ele Turquie Pire et Lumiere de la Patrie Turtjue Hommage respectueux de l'Editeur John Rizzo."

Notta tarih yoktur. Kitap; 415 sayfa 300 kadar renkli ve siyah-beyaz resim, gravür, çizim ve haritaları içermekte ve 20 x 11,5 cm ebadındadır.

3. Abdul-Hamid en Caricature: Intérieurs Yıldız-Kiosk

1931'de eski Rotterdam Konsolosu Ali Nuri tarafından hazırlanmış ve Impremerie des Banques Haim, Rozio & Cie. Imprimeurs-éditeurs tarafından İstanbul'da basılmıştır. Bu kitapla, Ali Nuri'nin Rotterdam Konsoloslugu görevindeyken takip ettiği ve/veya yayımladığı⁷ Davul

³ Bkz. Milli Kütüphane Süreli Yayın Kataloğu Yer no 1956 SB 136, 1956 SB 217 ve 1956 SB 107.

⁴ Seyyah İzmirli Emin Süleyman Pirinççi. (y.n.).

⁵ Kitapların içerisinde bulunan ve kitapların Mustafa Kemal Atatürk'e sunulduğunu gösteren not ve imzalar yazılırken, orijinal biçimleri dikkate alınmıştır. Noktalama işaretleri, vurgular ve harfler aynen kitaplardaki el yazıları gibidir. (y.n.).

⁶ İsviçre asıllı tarihçi, Türkolog, yazar ve araştırmacı. 1906'da Lozan'da resim öğretmeni olarak görev yapan Mamboury, 1909'da izinli olarak geldiği İstanbul'dan ayrılmamış ve görevinden istifa etmiştir. Ressam ve topograf olarak, Türkiye'deki arkeologların çalışmalarına katkıda bulundu, onlar için plan ve röleveler hazırlamıştır. Daha sonra rehber yazarı olarak tanıdı. 1933'te Ankara'nın da şehir rehberini hazırlamıştır. (y.n.).

⁷ Bu konu için bkz. "Paris'e gelen Rotterdam Şehbenderi Ali Nuri'nin adlı bezeyanname neşrettiği haberinin yalan olduğu hakkında Hariciye Nezareti'nin tezkiresi." konulu 14 Şevval 1318 (4 Şubat 1901) tarihli, 211/35 nolu ve (Y.MVL) Yıldız - Mütenevvi Maruzat fonuna kayıtlı belge; "Davul namile bir bezeyanname neşreden Rotterdam Şehbenderi Ali Nuri'nin cinayete itbamına karar verildiği hakkında Adliye Nezareti'nin tezkiresi." konulu 24 Muharrem 1319 (13 Mayıs 1901) tarihli, 214/184 nolu ve (Y.MVL) Yıldız - Mütenevvi Maruzat fonuna kayıtlı belge.

(Dauol) adlı dergide çıkan Abdülhamit karikatürleri yer almaktadır. Kitabın önsöz sayfasının karşısındaki sayfada:

“Pour Le Sauveur de la Patrie Turque Gazi Moustafa Kemal Hommage respectueux Ali Nouri.”

ifadeleri yer almaktadır. Notta tarih yoktur. Kitap 128 sayfa, 20,5 x 14.5 cm. ebadında ve siyah-beyaz çok sayıda karikatürü içermektedir. Kitabın kapağının hemen arkasında Ali Nuri Key'in cinayetle suçlandığı *“Mahkeme-i Cinayet”* başlıklı mahkeme ilamının bir sureti yer almaktadır.

4. A Botgar-Török Müveltség Emlékei és Magyar Östörténeti Vonatkozásak. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises.

Eser, Macar arkeolog ve tarihçi Feher Geza (1890-1955) tarafından 1931'de yazılmış ve aynı yıl Budapeşte'de basılmıştır. Eser Macarca ve Fransızca olmak üzere iki dilde hazırlanmıştır ve toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Kitabın iç kapağında:

“A son Excellence le Ghazi Mustapha Ke'mal Pacha avec ..... respectueux hommage Géza Fehér”.

ifadesi bulunmaktadır. Kitap, 173 sayfa ve 31 x 23 cm ebadındadır. Kitabın birçok sayfasında⁸ işaretler yer almaktadır.

5. The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute

The Oriental Institute adlı eser, Amerikalı tarihçi, Mısır bilimci (Egyptolog) ve The University of Chicago Oriental Institute müdürü olan James Henry Breasted (1865-1935) tarafından 1933'te yazılmıştır. Kitap, 1933 yılının Nisan ve Ağustos aylarında olmak üzere iki kez yayımlanmıştır. Eserin cilt iç kapağında şunlar yazılıdır:

“To His Excellency, Mustapha Kemal Pasha President of the Turkish Republic, with the homage and admiration of the Author Nov. 10, 1933.”

Kitap, 455 sayfa, 19,5 x 14 cm ebadındadır. İçinde renkli ve siyah-beyaz resimler, haritalar ve çizimler bulunmaktadır.

⁸ Kitabın, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 27, 28, 29, 32, 37, 39, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 118, 122, 125, 127, 128, 129, 130, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 162, 163, 167, 169 ve 170. sayfaları uzun ve kısa dik çizgiler şeklinde ve kırmızı kalemle işaretlenmiştir. Bu sayfaların Prof. Dr. A. Afet İnan tarafından işaretlenmiş olması da muhtemeldir. (y.n.).

Bu notlar dan anlaşılacağı üzere kitabın gerçek sahibi Mustafa Kemal Atatürk'tür. ikinci kanıtı, kitabın hemen her sayfasında⁹ Atatürk'ün kendi el yazısı ile işaretlemeler yaptığı, notlar aldığı ve sorular sorduğunun görülmesidir. Üçüncüsü ise; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ekonomi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Yahya Zekai Tezel'in "1934 Sanayi Programı ve Türkiye'de İktisadi Devletçilik'in Tarihindeki Yeri" adlı makalesinde verdiği 2 numaralı dipnottur. Bu dipnotta "Bu Raporların tıpkıbasımı için bak. Afet İnan (19-2) Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı. 1933 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını). Raporlar Kısım I Atatürk'ün okurken işaretlediği kopyanın tıpkıbasımıdır." ifadesi yer almaktadır (Tezel 1993).

Dermede yer alan kitaplar arasında Atatürk'ün en çok ilgilendiği kitap budur. Atatürk çeşitli bölümlerde sunulan bilgilerden kullanılacak hammadde, bu hammaddelerin getirileceği yer, kurulacak işletmelerin maliyeti, muhtemel ihtiyaç ve üretim miktarları, işletmelerin kurulacağı yerler, işletmelerin kurulmasından sonra hangi konuların dikkate alınacağı, bu işletmelerde çalışacak işgücünün eğitimi ile ilgili olanlarla yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. En çok işaretleme ve notun bulunduğu bölümler; *Kimya Sanayi, Seramik Sanayi, Sünger Sanayi, Gül ve Gülyağı İstihsalat ve ihracatının Kooperativleştirilmesi ve Modern Bir Taktirhane Tesisi, Jeoloji Endüstrisi ve Mesleki Tedrisatıdır.*

Kitap, birinci bölümü 143, ikinci bölümü 72 olmak üzere 215 sayfa ve 23 x 16cm. ebadındadır. Üzerinde *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti* ibaresi ve ay-yıldız motifi olan filigranlı kağıda basılmıştır. Eserin Atatürk açısından önemli olduğu ve üzerinde titizlikle durduğu kolaylıkla görülebilmektedir.

7. Gece Uçuşu

Kitap, 1932'nin Nisan ayında Nüşhet Haşim Sinanoğlu¹⁰ (1896-1941) tarafından Fransız roman ve hikaye yazar Antoine de Saint Exupéry'nin (1900-1944) 1931'de yazılan *Voil de Nuit* adlı eserinden çevrilmiş ve 1934te Ankara'da basılmıştır. Kitabın iç kapağında Atatürk'e ithafen:

⁹ Mustafa Kemal Atatürk'ün Kısım I'de 24, 26, 28, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 49, 50, 53, 54, 59, 60, 64, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 117, 118, 121, 122, 123, 127, 128, 129, 133, 134, 135 ve 136. sayfalarda el yazısı ve kurşun kalem ile yaptığı işaretler ve aldığı notlar bulunmaktadır (y.n.).

¹⁰ Eski Sofya - Bulgaristan ve Bari - İtalya Başkonsolosu ve Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu'nun babasıdır. (y.n.).

“Reisicumhur Hazretlerinin yüksek huzurlarında baş eğerek, Ankara, 5. VI. 1934 N. H. Sinanoğlu” ifadeleri yer almaktadır.

Kitap: 23 bölüm 97 sayfa ve 19,5 x 13,5cm. ebadındadır. 97. sayfanın sonunda matbu olarak “1932 yılının Nisan ayında Ankara’da tercüme edilmiştir” notu vardır. Kitabın herhangi bir yerinde işaret veya not bulunmamaktadır.

8. Dante ve Divina Commedia

Bu kitap da Nüşhet Haşim Sinanoğlu tarafından 1930’da yazılmış ve 1934’te İstanbul’da Devlet Matbaası’nca basılmıştır. Kitabın 1930’da yazıldığı, 15. sayfadaki bir resmin altında bulunan şu ifadeden anlaşılmaktadır: *“Bugünkü Florasna’da Dante’nin 665 yıl önce doğduğu ev”*. Dante Alighieri’nin doğum tarihi 1265 olduğuna göre; basit bir hesaplama kitabın yazılış tarihi belirlenebilmektedir $1265 + 665 = 1930$. Bu tarih, Önsöz’deki tarihten de alışılabilmektedir. Kitap iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Dante Alighieri’nin hayat hikayesini anlatmaktadır. İkinci bölümde ise; Dante’nin en önemli eseri olan Divina Commedia (İlahi Komedi)’nin içeriği ve konusu notlar yardımıyla işlenmiştir. Kitabın iç kapağında Atatürk’e itafen:

“Reisicumhur Hazretlerinin yüksek huzurlarında baş eğerek, Ankara, 5. VI. 1934 N. H. Sinanoğlu” ifadeleri yer almaktadır.

Bu benzer ifadeden, Nüşhet Haşim Sinanoğlu tarafından hazırlanan bu iki kitabın -Gece Uçuşu ve Dante ve Divina Commedia- aynı gün Mustafa Kemal Atatürk’e verildiği anlaşılmaktadır.

Kitap, 106 sayfa ve 23 x 16,5 cm ebadındadır. İçinde 6 resim ve 3 çizim bulunmaktadır. Herhangi bir sayfasından işaret veya not yoktur. Kitap, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti* ibareli ve ay-yıldız filigranlı kağıda basılmıştır. Kağıtların kenarları simlidir.

9. Kooperatifler

Kooperatifler, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Kooperatifçilik ve Devletler Umumi ve Hususi Hukuku profesörlerinden Suphi Nuri İleri¹¹

¹¹ Eğitimini İstanbul Hukuk Fakültesi ve Paris Siyasal Bilgiler Okulu’nda tamamlamıştır. I. Dünya Savaşı’nda IV. Ordu’da şube müdürlüğü görevinde bulunmuştur. 1919 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün isteğiyle önce İtalya’ya sonra da İsviçre’e gönderilmiştir. Görevi bittikten sonra yine Atatürk’ün emriyle İstanbul’da gazetecilik ve istihbarat işleri ile görevlendirilmiştir. 1924’te Lozan Konferansı’na katılmıştır. I., II., III.

(1887-1945) tarafından 1935'te yazılmış ve İstanbul Bozkurt Matbaası'nda basılmıştır. Kitap aynı zamanda İstanbul Yüksek ve Ticari Meslek Talebe Cemiyeti Yayınları arasında yayımlanmıştır. Kitap; Tarihçe, Doktrinler, Kooperatifçilik, Muhtelif Şekillerde Kooperatifler, Kooperatif Hukuku ve Haveler olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Eserin iç kapağında:

“Ulu önder Kemal Atatürk'e derin saygularıyla taktim(im) Suphi Nuri İleri” notu yer almaktadır.

Kitap, 572 sayfa ve 23,5 x 17 cm ebadındadır. Kitabın herhangi bir yerinde işaret veya not bulunmamaktadır. Ayrıca iç kapaktaki notta tarih yoktur.

10. Sosyoloji

Necmeddin Sadak¹² (1882-1953) tarafından 1936 yılında yazılmış ve İstanbul Devlet Basımevi'nde basılmıştır. Eser liseler için hazırlanmıştır. Kitap; sosyolojinin tarihi ve metodu, millet, devlet, hükümet, din, aile ve kadın, ahlak, hukuk, ilim-felsefe-sanat ve ekonomi bölümlerinden oluşmaktadır. Kitabın iç kapağında:

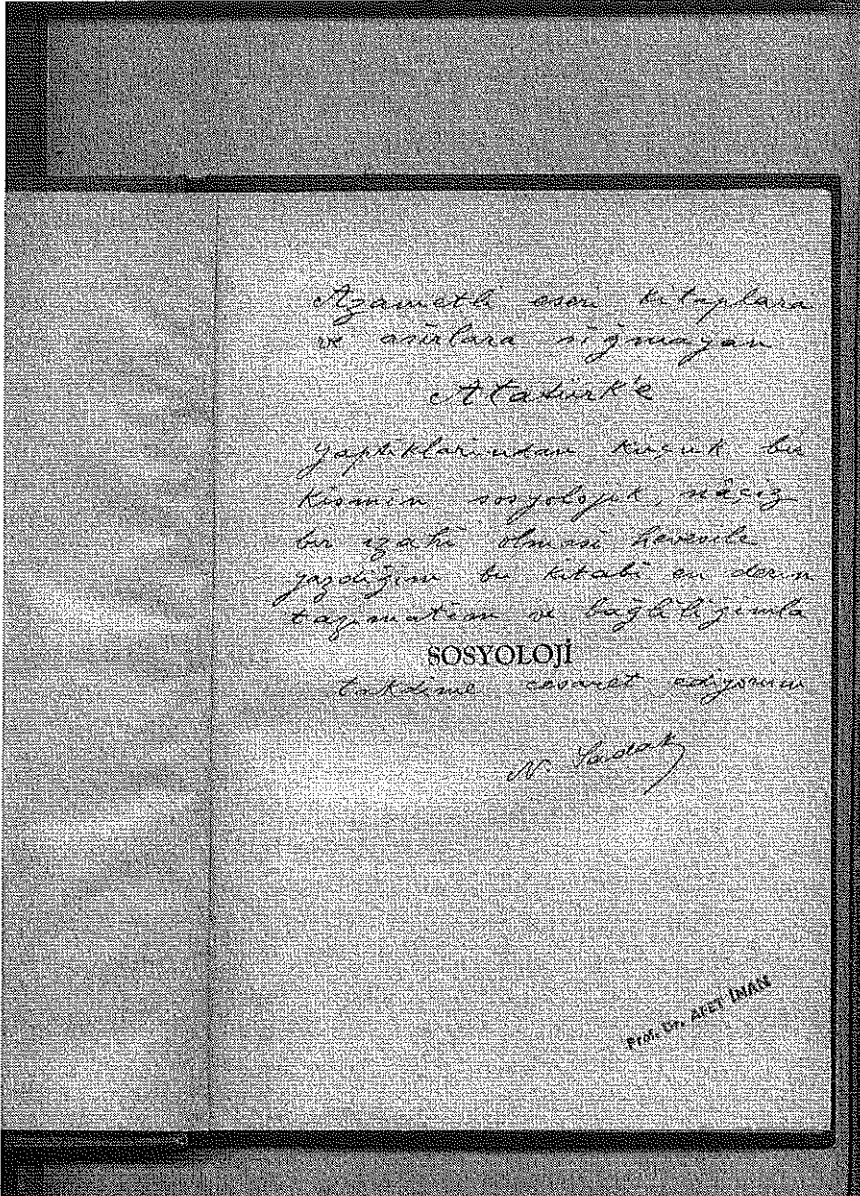
“Azametli eseri kitaplara ve asırlara sığmayan Atatürk'e yaptıklarından küçük bir kısmın (a) sosyolojik, nâçiz bir izahi olması hevesi ile yazdığım bu kitabı en derin tazimatım ve bağlılığım ile takdime cesaret ediyorum. N. Sadak” notu yer almaktadır.

Kitap, 254 sayfa ve 24 x 16,5 cm. ebadındadır. Kitabın sayfalarında ve diğer bölümlerinde hiçbir işaret veya not yoktur. Kağıdı, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti” ibareli ve ay-yıldız filigranlıdır.

---

ve IV. dönem Tekirdağ (Gelibolu) milletvekilliği yapan Celal Nuri İleri'nin kardeşidir. (y.n.).

¹² Necmeddin Sadık Sadak, Fransa'da Lyon Üniversitesi'nde yüksek öğrenimini tamamlayarak 1913'de yurda dönmüş ve 1913-1915 yılları arasında Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi'nde çalışmıştır. 1916-1924 yılları arası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Bu görevinin ardından 1927 yılında Sivas milletvekili olarak meclise girmiştir. 1950'ye kadar IV., V., VI., VII. ve VIII. dönem Sivas milletvekilliği ve 1947-1950 yılları arası Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Ayrıca, Akşam Gazetesi başyazarlığı görevini de sürdürmüştür.

Necmeddin Sadak'ın 1936'da yazdığı Sosyoloji adlı eserin ithaf yazısı.

11. Francis Hoopp Memorial Exhibition 1933 The Art of Greater Asia

Zoltán Takács tarafından hazırlanan kitabın basım tarihi yoktur. Ancak önsözünden ve kitabın isminden 1933 veya 1934 yıllarında basılmış olabileceği anlaşılmaktadır. Kitap doğu kültürüne olan yakın ilgisi ile tanınmış olan Francis Hopp (1833-1919) anısına yazılmıştır. Kitabın iç kapağında:

"A Son Excellence Gazi Mustafa Kemal President de la République Turquie avec mes hommages les plus respectueux Zoltán Takács"

ifadeleri yer almaktadır.

Kitap, 84 sayfa ve 13 x 17 cm. ebadındadır. Kitabın herhangi bir yerinde işaret veya not bulunmamaktadır. Ayrıca iç kapaktaki notta tarih yoktur.

12. Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar - Hatıralar

Kitap, diplomat, siyaset adamı ve eski cumhurbaşkanlığı genel sekreterlerinden Ruşen Eşref (Ünaydın) (1892-1959) tarafından 1933'te hazırlanmıştır. Kitap, Ruşen Eşref Ünaydın'ın Türk Dil Kurumu (Türk Dili Tetkik Cemiyeti)'nin kuruluş süreci ve yapılan çalışmalar ile ilgili anılarından oluşmaktadır. Kitabın iç ara kapağında:

"Yaratmışınız ve koruduğunuz Büyük Eserlerinizden biri olan Dil Cemiyetinin ilk izlerini göstermeyi diler bu kitabı yüksek huzurunuza sonsuz sevgim ve saygıyla sunuyorum Ruşen Eşref 12.IX.933" ifadeleri yer almaktadır."

Kitap, 52 sayfa ve 16,5 x 23,5 cm ebadındadır. Kitabın herhangi bir yerinde işaret veya not bulunmamaktadır.

13. Naturisme et Vitalité

Kitap, Roger Daspet tarafından 1934'te yazılmıştır. Kitabın iç kapağı arkasında:

"Monsieur le President Kamal Ataturk l'ami de la jeuverse R. Daspet France 28/2/35. R. Daspet 5 Rue Sendéry Le Havre France" ifadeleri yer almaktadır.

Kitap, IX+66 sayfa ve 18,5x13,5 cm ebadındadır.

14. Dilbilgisi Bölümleri

Kitap, Türk Dili Tetkik Cemiyeti azası İbrahim Osman¹³ tarafından yazılmıştır. Kitabın basım tarihi bilgisi yoktur. Ancak kitabın iç kapak arkasındaki tarihten 1934 yılında yazılmış veya basılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın iç kapağında "*Türk Dili'nin 4. sayısından çekilmiştir*" notu yer almaktadır.¹⁴ Önsözde eserin Türk Dili Tetkik Cemiyeti Linguistik ve Filoloji kolunun çalışma programını açıklamak üzere hazırlandığı ifade edilmektedir. Kitap Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın iç arka kapağında:

"Türkün varlığıyla dilini kurtaran, kurun'un en büyük eri pek sevgili (?)...üremimiz Gazi Hazretlerine en yüksek saygılar belgisi olarak pek küçük bir sunum Ankara, 16 Kânunusani 1934 İbrahim Osman" ifadeleri yer almaktadır.

Kitap, 52 sayfa ve 17 x 23,5 cm ebadındadır. Kitabın cilt kapağında el yazısı ile yazılmış bazı notlar bulunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda tanıtılan kitaplarla ilgili değerlendirme şu ana kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün Özel Kitaplığı ile ilgili hazırlanmış olan dört temel kaynaktan yararlanılarak yapılacaktır. Mustafa Kemal Atatürk'e ait olan bu on adet kitap bu kaynaklarda yer alan bilgiler karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

Bu kaynaklar aşağıdaki gibidir;

- *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)*, 1973.

- <http://www.tsk.mil.tr/anıtkabir/kutup/a.html> adresinde bulunan ve 23 bölümden oluşan Atatürk Özel Kitaplığı online kataloğu. (eser ve yazar adına göre tarama yapılabiliyor)

- *Atatürk Özel Kitaplığı'nda bulunan ve Anıtkabir ve Çankaya Köşkü'ndeki 4386 Atatürk kitabının bibliyografik kimliklerini de içeren elektronik "kiosk" araçlarında yer alan elektronik kataloglar*, (eser ve yazar adına göre ayrı ayrı tarama yapılabiliyor)

- *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı, 2006.*

Introduction a L'Histoire de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405 adlı eser, Anıtkabir'deki Atatürk Özel Kitaplığı kataloğunda 3832

¹³ Mustafa Kemal Atatürk tarafından oluşturulan ve 12 Aralık 1928'de "İmla Lügati" adlı eseri oluşturan ilk *Dil Encümeni* üyelerindedir.

¹⁴ Bkz. "Dil Bilgisi Bölümleri", *Türk Dili Belleten*, 1933, (4), s. 24-80.

no'lu Anıtkabir 2054'te kayıtlı görünmektedir. ancak, kayıtlı notlar kısmında yazan "IX., XI., XII., 4., 7., 472., 474., 475., 478., 493., 499., 503., 504., 505., 507. sayfalar işaretlidir," ifadesi ile bulunan nüsha arasında farklılıklar vardır. Aynı eser Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı adlı çalışmanın "Terekelerde İki Ayrı Kayıtta Yer Alıp, Mevcut Durumda Birer Kaydı Bulunan Eserler" adlı bölümde tek nüsha olduğu görülmektedir (Atatürk Kitaplığı 2006: 357).¹⁵ Aynı eserin, "Sayfalarında Atatürk'ün İşaret, Çizgi ve Notlarının Bulunduğu Öngörülen Eserler" adlı bölümünde 237. sıra ve Asya Tarihine Giriş ismiyle kayıtlı nüshasında yine aynı sayfaların işaretli olduğu belirtilmiştir (Atatürk Kitaplığı 2006: 530). Afet İnan Kitaplığı'ndan çıkan nüshada ise; sadece 32., 33. ve 77. sayılarının altları kurşun kalem ile çizilmiş ve işaretlenmiştir. Léon Cahun'un sözü edilen eseri, *Eski Köşk'te Boy Tertibi ile Kayda Geçirilen Kitaplar* adlı bölümde 93. sırada bir nüsha olarak kaydedilmiştir (Atatürk Kitaplığı 2006: 264). Ancak hem AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Afet İnan Kitaplığı'nda yer alan ikinci nüsha hem de işaretli sayfalardaki farklılıklar, sözü edilen kitaptan Mustafa Kemal Atatürk'ün kitaplığında iki nüsha olma olasılığını güçlendirmektedir. Notta yazan sayfalar incelendiğinde herhangi bir silme ve/veya düzeltme izine de rastlanmamıştır. Léon Cahun'un 3832 katalog no'lu eseri, *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı eserin "Eserlerin Öne Çıkan Nitelikleri ile Eserlerde Bulunan Özel Kayıtlar" bölümünün "Armağan Olarak İthafli-İthafsız, İmzalı-İmzasız Gelen Eserler" listesinde kayıtlı değildir. Oysaki bu kitap, 13.7.1930'da M. K. Atatürk'e armağan edilmiştir (Bkz. *1. Introduction à L'Histoire de L'Asie: Turcs et Mongols Des origines à 1405* başlıklı alt bölüm). Bu durum, *Introduction à L'Histoire de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines a 1405* adlı eserden, M. K. Atatürk'ün özel kitaplığında iki nüsha olma olasılığını artırmaktadır.

A Bolgar-Török Mueveltség Emlékei és Magyar Östörténeti Vonhatkosasik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises adlı eser de Atatürk Özel Kitaplığı katalogunda 3987 (Anıtkabir 1960) ve 3988 (Anıtkabir 1961)'de olmak üzere iki nüsha olarak görünmektedir. Bu kayıtlardan 3987 nolu kayıtlı notlar bölümünde "162 , 163 . 169., 170. sayfalar işaretlidir." ve 3988 no'lu kayıtlı ise; "Bazı sayfalar işaretlidir." ifadesi yer almaktadır. Fener Geza'nın adı geçen eserinin bir nüshası. "10. Tereke Listesi Asar-ı Avika (Arkeoloji ve Kitabeler)" adlı bölümde 11. sırada 3987 katalog no'su ile

¹⁵ Eser, 43. ve 52. tereke listelerinde 93. ve 29. sıralarda 3832 katalog no. ve Anıtkabir 2054'te kayıtlı görünmektedir.

diğeri 16. sırada 3988 katalog no'su ile kayıtlıdır. Bu kayıtların karşısında birer tane olduklarını belirten "1" sayısı yer almaktadır (Atatürk Kitaplığı 2006: 114-115). Bu eserler "*Terekelerde İki Ayrı Kayıtta Yer Alıp, Mevcut Durumda Birer Kaydı Bulunan Eserler*" adlı bölümde yer almamaktadır. Bu durum, her iki katalogda da iki nüsha olduğunu kanıtlamaktadır. Feher Geza'nın sözü edilen iki nüsha eseri, "*Sayfalarında Atatürk'ün İşaret, Çizgi ve Notlarının Bulunduğu Öngörülen Eserler*" adlı bölümünde 278. sırada kayıtlıdır. 3987 no'lu kayıtların açıklama alanında birbirini kapsayan üç ayrı sayfa numarası grubu¹⁶ vardır (Atatürk Kitaplığı 2006: 534). Bu numaralar 161, 162, 163, 169 ve 170'dir. 3988 no'lu kayıtların açıklamasında ise; Önsöz ve Giriş bölümlerinin yanı sıra, 6, 7, 8, 13, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 39, 40, 50, 69, 82, 86, 87, 89, 104, 110, 117, 118, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 143, 145, 150, 152, 153, 154, 157, 159, 161, 162, 163 ve 170. sayfalar işaretlidir (Atatürk Kitaplığı 2006: 536). Ancak, AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Afet İnan Kitaplığı'nda bulunan nüshada bu sayfalar da dahil olmak üzere daha fazla sayfada işaret yer almaktadır (Bkz. dipnot 12).

Feher Geza'nın 3988 katalog no'lu eseri *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı eserin "*Eserlerin One Çıkan Nitelikleri ile Eserlerde Bulunan Özel Kayıtlar*" bölümünün "*Armağan Olarak İthafı-İthafsız, imzalı-İmzasız Gelen Eserler*" listesinde 427. sırada "*Yazarın imzalı armağanıdır*" notuyla kayıtlıdır (Atatürk Kitaplığı 2006: 482). Atatürk Özel Kitaplığı katalogunda "*Bazı sayfaları işaretlidir*" notu ile kayıtlı olan 3987 no'lu eser bu listede yer almamaktadır. Buradan hareketle bu eserin en az üç nüsha olduğu ve ikisinin yazarı tarafından imzalandığı ve Atatürk tarafından incelendiği ortaya çıkmaktadır. Bu iki nüsha kitap, her iki katalogda da bulunduğu ve hem Anıtkabir Atatürk Özel Kitaplığı hem de Çankaya Köşkü'ndeki kütüphaneden çıkarılamayacağına göre bir üçüncü nüshanın varlığını kuvvetlendirmektedir.

Constantinople: Guide Touristique, Abdul-Hamid en Carieature: Intérieurs Yıldız-Kiosk, The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute, Raporlar, Gece Uçuşu, Dante ve Divina Commedia, Kooperatörlükler, Sosyoloji, Francis Hopp Memorial Exhibition 1933 The Ari of Greater Asia, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar - Hatıralar -, Naturisme et Vitalité ve Dilbilgisi Bölümleri adlı eserler Atatürk Özel Kitaplığı katalogunda

¹⁶ 1. grup numara, 162, 163, 170; 2. grup numara 162, 163, 169, 170; 3. grup numara 161, 162, 163, 169, 170.

bulunmamaktadır. Yapılan yazar ve eser adı taramalarında bu eserlere rastlanmamıştır. Yukarıda bilgileri verilen kitapların yazarlarının Atatürk'ün Özel kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri) adlı katalogda bazı kayıtları bulunmaktadır. Ancak bu kayıtlardan hiçbirisi burada değinilen kitaplara ait değildir.¹⁷

Constantinople: Guide Touristique, Abdul-Hamid en Carieature: Intérieurs Yıldız-Kiosk, The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute, Dante ve Divina Commedia, Gece Uçuşu ve Naturisme et Vitalite adlı eserlerin tümü Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı adlı eserin "Tereke Listelerinde Yer Almasına Karşın Bugünkü Durumu Saptanamayan Eserler" listesinde yer almaktadır. Ayrıca konuları ile ilgili olarak değişik listelerde de yer almaktadırlar. *Constantinople: Guide Touristique* adlı eser, 8. tereke listesinde yazar adı *Mamboury*, eser adı *Constantinople "Guidetouristique"* basım yılı 1929 ve bir nüsha olarak kayıtlı görünmektedir, ancak katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 108). Bu nedenle kitapla ilgili ayrıntılı bilgi verilememiştir.

Abdul-Hamid en Caricature: Intérieurs Yıldız-Kiosk, 43. listede 76. sırada yazar adı *Ali Nuri*, eser adı *Abdul-Hamid en Caricature* basım yılı 1931 ve bir nüsha olarak kayıtlı görünmektedir, katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 263). Ancak, kitabın orijinalindeki yazar ve eser adı bilgileri daha farklıdır (Bkz. 3. *Abdul-Hamid Curicature: Intérieurs Yıldız-Kiosk* adlı alt başlık).

Gece Uçuşu adlı eser de 43. üste 89. sırada kayıtlıdır. Kayıta yazar adı *Nushet Haşim Sinanoğlu* olarak yer almaktadır, bu bilgi hariç diğer bilgiler doğrudur. Katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 264). (Bkz. 7. *Gece Uçuşu* adlı alt başlık).

The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute 43. listede 90. sırada kayıtlıdır. Ancak, kayıta yazar adı bilgisi yoktur ve bir nüsha görünmektedir. Katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no'ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 264). (Bkz. 5. *The University of Chicago Survey Volume XII: The Oriental Institute* adlı alt başlık).

Afet İnan kitapları arasında bulunan *Dante ve Divina Commedia* adlı eser, *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı çalışmada

¹⁷ Ayrıntılı kayıt bilgileri için bkz. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)*, Ankara, Başkanlık Basımevi, 1973. Katalog konuya göre düzenlendiği için katalogun arkasında bulunan yazar ve eser adı dizinlerinden daha kolay bir tarama yapılabilmektedir. Bu katalogda konularına göre ayrılmış olarak 102 başlık altında 4289 kitabın kaydı yer almaktadır. (y.n.).

“Yeni ve Eski Köşk’te Dolaplarda Bulunup, Tasnife Girmeyen Eserler (Dolap 3 ve 4)” adlı bölüm olan 45. listede 227. sırada kayıtlıdır. Ancak eser adı “Dante” ve yazar adı “Nüshet” ve bir nüsha olarak kaydedilmiştir. Bu bilgiler eksiktir. Basım yeri, yılı bilgisi- katalog no., Anıtkabir ve Çankaya no’ları yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 280). (Bkz. 8. *Dante ve Divina Commedia* adlı alt başlık).

Naturisme et Vitulité adlı eser de, “Tereke Listelerinde Yer Almasına Karşın Bugünkü burumu Saptanamayan Eserler” listesinde 460. sırada kayıtlıdır. Ancak, kayıtta yazar adı bilgisi yoktur (Atatürk Kitaplığı 2006: 337).

Afet İnan kitapları arasında bulunan *Raporlar, Kooperativler, Sosyoloji. Francis Hopp Memorial Exhibition 1933 The Art of Greater Asia. Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan ilk Kurultaya Kadar - Hatıralar - ve Dilbilgisi Bölümleri* adlı eserlere ait kayıtlara ise; tüm tarama ve araştırmalara rağmen erişilememiştir.

İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan *Raporlar* adlı eser, yukarıda listelenen dört kaynakla yapılan, yazar adı ve eser adı taramalarında bulunamamıştır. *Raporlar* adlı eserin araştırılmasında kitabın iç kapağında yer alan tüm bilgiler değerlendirilmiştir. *Atatürk’ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)* adlı çalışmanın sonunda yer alan her üç dizinden de bu bilgiler ve olasılıklar değerlendirilerek taramalar gerçekleştirilmiştir. Kitabı İktisat Vekaleti yazmıştır, ancak katalogda İktisat Vekaleti tarafından ne yazar adı ne de yazar niteliğindeki tüzel kişiler dizinlerinde bir esere rastlanmamıştır. Aynı katalogun eser adı dizininde de bu adla bir eser kayıtlı değildir. Sözü edilen eser, *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti’nin Yılı* adlı kaynağın “İktisadiyat ve istatistikler” adlı ilgili bölümünde, toplam 1X9 eserin bulunduğu “İlim Tasnifine Girmemiş Muhtelif Eserler” bölümünde ve “Eski Köşk Kütüphanesindeki Fihristte Geçen Zati Kitaplar (Ekonomi - REMZ V) adlı bölümde de yer almamaktadır (Atatürk Kitaplığı 2006: 149-150, 154-159, 217-224).

Suphi Nuri İleri’nin yazdığı ve 1935’te İstanbul Bozkurt Matbaası tarafından yayınlanan *Kooperativler* adlı eser de yukarıda belirtilen dört ana kaynaktan kayıtlı değildir. Suphi Nuri İleri’nin *Atatürk’ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)* adlı kasa; 484 (Anıtkabir 423), 749 (Anıtkabir 425) ve 915 (Çankaya 649)’da kayıtlı biri çeviri olmak üzere üç eseri yer almaktadır (Atatürk’ün Özel 1973: 82, 126, 150).¹⁸ Sözü edilen eser, *Raporlar* adlı eserde olduğu gibi *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti’nin 83. Yılı*

¹⁸ 484 katalog no’lu eser çeviridir.

adlı kaynağın “İktisadiyat ve istatistikler”, *İlim Tasnifine Girmemiş Muhtelif Eserler*” ve “Eski Köşk Kütüphanesindeki Fihristte Geçen Zati Kitaplar (Ekonomi - REMZ V) adlı bölümlerde de yer almamaktadır.

Sosyoloji adlı eserin yazar Necmeddin Sadak'ın ise; 401 (Çankaya 253), 402 (Çankaya 254), 403 (Çankaya 257) ve 1469 (Anıtkabir 221)'de kayıtlı, ilk üçü çeviri ve sonuncusu ortak yazarlı olmak üzere dört eseri vardır, ancak *Sosyoloji* adlı eserin kaydına rastlanmamıştır (Atatürk'ün Özel 1973; 49, 230).

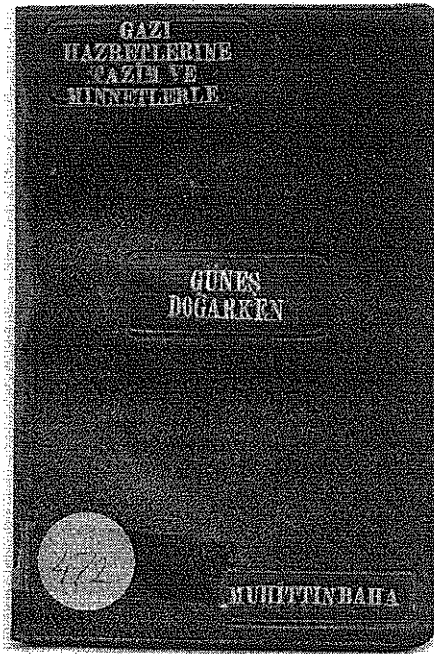
Tüm bu araştırmalardan sonra İktisat Vekaleti tarafından yazılan *Raporlar*, Nuri Suphi İleri tarafından yazılan *Koperativler* ve Necmeddin Sadık Sadak tarafından yazılan *Sosyoloji* adlı eserlerin kayıtlarına rastlanmamıştır. Bu kitapların henüz kaydedilmemiş olmaları, kayıt sırasında kullanımda olmaları veya Mustafa Kemal Atatürk'e verildikten kısa süre sonra A. Afet İnan'a ödünç veya hediye olarak verilmiş olmaları nedeniyle kayıtlarda yer almadıkları söylenebilir. Bu üç eser, Cumhurbaşkanlığı tarafından farklı tarihlerde farklı kişi ve kurumlara Atatürk ile ilgili not, kitap, dergi vb. evrakın devrini gösteren listelerde de bulunmaması ilginçtir (Atatürk Kitaplığı 2006: 407-430). “*Tereke Listelerinde Yer Almasına Karşın Bugünkü Durumu Saptanılmayan Eserler*” listesinde yer alan beş kitap ve herhangi bir kayda rastlanmayan üç kitap. “*Prof. Dr. Afet İnan'a verilecek Kitap ve Eserler*” listesindeki 153 parça eser arasında ve “*Kendisinin Olduğu Varsayımı ile Afet İnan'a Verilen. Ancak, Adıgeçenin Cumhurbaşkanlığı'na Geri Verdiği Eserler*” listesindeki 20 parça eser arasında da bulunmamaktadır.

Bu eserlerin yanı sıra Zoltán Takács tarafından yazılan *Francis Hopp Memorial Exhibition 1933 The Art of Greater Asia*, Ruşen Eşref (Ünaydın) tarafından yazılan *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar - Hatıralar -*, Roger Daspét tarafından yazılan *Naturisme et Vitalité* ve İbrahim Osman tarafından hazırlanan *Dilbilgisi Bölümleri* adlı eserlere de yukarıda belirtilen kaynaklardan yapılan taramalar sonucu kayıtlarına rastlanmamıştır. Halta yapılan araştırmada, Roger Daspét'in eserinin Fransız Milli kütüphanesi'nde de yer almadığı belirlenmiştir.¹⁹

İbrahim Osman tarafından hazırlanan *Dilbilgisi Bölümleri* adlı eserin diş kapağının önündeki sayfada, büyük olasılıkla M. K. Atatürk'ün el

¹⁹ Fransız Milli Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale de France) Conservateur, Chargée de Collections bölümü görevlilerinden Sayın Sara Yontan Musnik ile yapılan yazışmalar (elektronik postalar) sonucu bu sonuca ulaşılmıştır.

yazısı olduğu tahmin edilen²⁰ mavi kurşun kalem ile yazılmış bir not sayfası bulunmaktadır. Bunun yanı sıra yine aynı adlı eserin 4. 5. 9. 10. 11. 12, 16, 19 ve 20. sayfalarında aynı kalemle yapılmış işaretlemeler ve küçük notlar bulunmaktadır. Ayrıca bazı sayfalarda dolma kalem ile yapılmış bazı imla düzeltmeleri de bulunmaktadır.

Afet İnan kitapları arasında burada bahsedilen kitaplardan hariç ilginç bir esere daha rastlanmıştır. Bu eser içerisinde M. K. Atatürk'e ithaf yazısı yer almamaktadır, ancak kitapçığının cildi, hazırlanan bu eserin

²⁰ Bu notlar ve metin üzerinde yapılmış düzeltmeler, Prof. Dr. A. Afet İnan'a da ait olabilir.

Atatürk'e armağan edildiğini göstermektedir. Bu kitapçık Muhittin Baha (Pars)²¹ (1884-1954) tarafından 1934'te hazırlanmış olan *Kurtuluş Günlerinde Güneş Doğarken* adlı eserdir (Türk Parlamento Tarihi, 1995: 225-226). Eser aynı yıl Hakimiyeti Milliye Matbaası'nda basılmıştır. Kitapçığın kahverengi meşinden yapılmış cildinden sol üst köşesinde büyük harflerle:

"Gazi Hazretlerine tazim ve minnetlerle" ifadesi yer almaktadır. Kitapçık sekiz sayfadan ibaret bir şiirden oluşmakta ve esrin son sayısında Ankara: 10 Teşrinisani 1933 notu bulunmaktadır.

Muhittin Baha (Pars) tarafından hazırlanan kitapçık ile birlikte sözü edilen yedi kitabın Atatürk'ün özel kütüphanesinde yer alamayacağını kanıtlayan bir diğer ifade de Atatürk'ün kitapları ile ilgili hazırlanmış en güncel çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanan ve 2006'da basılan *Atatürk Kitaplığı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 83 Yılı* adlı eserde yer alan şu ifadelerdir;

"Öncelikle 10 Kasım 1938'den sonra, Yüce Atatürk'ün ardından oluşturulan Tereke kayıtları ile 1973 yılında oluşturulan Katalog kayıtları karşılaştırılıp, 1938'de kayda giren eserlerden hangilerinin 1973'ü ulaştığı araştırılmıştır. Ardından, Tereke ve Katalog'da yer alan eserlerin hangilerinin Çankaya ya da Anıtkabir Kitaplıkları'nda bulunduğu karşılaştırılıp kontrol edilerek sonuca gidilmiştir. Katalog'da yer alan eserlerin herhangi bir kayıp olmaksızın günümüze ulaştığını özellikle vurgulamak gerekir". (Atatürk Kitaplığı 2006: 20). Aynı eserde "Atatürk Kitaplığı'nda Sayılmasına Karşın Bugünkü Durumu Saptanamayanların Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı'nda Bulunan Eserlerle Karşılaştırılması" başlığı altında yine varsayımımızı doğrulayacak şu ifadeler yer almaktadır.

"Atatürk Kitaplığı'nda bugünkü durumu saptanamayanların bir kısmının Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı'na karışmış olabileceği düşünülerek, kitaplığımızda kayıtlı bulunan 1938 yılı ve öncesi basım tarihli eserler bilgi işlem ortamına yüklenip, tereke kayıtlarıyla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda, terekede, yer alan eserlerden herhangi birinin Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı'na karışmadığı saptanmıştır." (Atatürk Kitaplığı 2006: 23-24). Böylelikle hazırlanan katalogun ve yapılan kontrollerin doğruluk oranı çok yüksektir ve

²¹ Hukukçu, siyasetçi ve şairdir. Muhittin Baha Pars, 1919-1923 yılları arasında I. dönem Bursa milletvekilliği yapmıştır. Bu görevi bittikten sonra Bursa'ya dönmüş ve uzun yıllar (1923-1935) avukatlık yapmıştır. 1935-1939 yılları arası V. dönem Ordu milletvekilliği de yapan Pars, VI. ve VII. dönem'de tekrar memleketi olan Bursa'dan milletvekili seçilerek Parlamento'da görev almıştır.

çalışmada bahsedilen on adet kitap yine bu kayıtlar içerisinde yer almamaktadır.

Çalışmada tanıtılan on kitap, Anıtkabir Özel Kitaplığında bulunan ve *kiosk* adı verilen cihazlardan da taranmıştır. Bu tarama sırasında da sözü edilen on kitabın kayıtlarına rastlanmamıştır.²²

Mustafa Kemal Atatürk'ün kitapları ile ilgili iki önemli kaynak daha bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Bunlardan ilki, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan bir dosyada 30 Aralık 1938'de bir heyet tarafından Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphanesinde bulunan bazı kitapların Ankara Halkevi'ne nakli sırasında tutulan kayıtlardır. Heyetin işlem öncesi hazırladığı iki tutanak (iki tutanağın metni de aynıdır) aşağıdaki gibidir.

“30. 12.1938 tarihinde verilen karar dolayısıyla yeni köşke gelindi. Mühür kontrol edildi Bozukluk görülmedi, açıldı. Girildi. Resen inhihab olunan ehli vukuf Büyük Millet Meclisi Kütüphane Müdür Muavini Tayyaroğlu 1298 doğumlu Setim Tayyar'ın yemini icra olunduktan sonra Riyaset-i Cumhur Kütüphanesi memuru ve aynı zamanda Emniyet-i Umumiye sivil polis memurlarından 151 no'lu Tevfikoğlu 1321 doğumlu Nuri Ulus 'un huzuru ile hersahik kütüphaneye gelindi ve tesbite başlandı. “ (Atatürk'e Ait Olup 1938: 1).

Bu dosyada yer alan liste kitapların içinde bulunduğu sandıklara ve konulara göre düzenlenmiştir. Yapılan tespitite yedi sandık bulunmaktadır. Yeni Köşk kütüphanesinden halkevine kaldırılan kitapların tasnif itibarı ile konuldukları sandıklar:

Sandık 1 V.U. A. No 1-2

Sandık 2 A. No 3-22

Sandık 3 A. No 23-39 ve B No. 1-108

Saatlik 4 B No 109-143 ve C tamam D No. 1-84

Sandık 5 11 No 85-109 ve E No. 1-77 F 1-21

Sandık 6 F. No 22-117 ve sıra numarası olan muhtelif kitaplar

Sandık 7 H. No 1-98 ve I No 1-30 şeklinde düzenlenmiştir.

²² Taramalar kiosklarda bulunan kitaplık katalogunun “Atatürk ve Kitap” ve “Atatürk'ün Özel Kitapları” modüllerinin altındaki yazar ve eser adı modüllerinden yapılmıştır. Bu kiosklara 4356 kitabın kimlik bilgileri girilmiş bazı kitapların ise bazı sayfaları tam metin olarak konulmuştur. Bu cihazlardan Anıtkabir ve Çankaya'da bulunan kitapların tümü taranabilmektedir. (y.n.).

Yukarıda tanımlanan kitaplardan Ernest Mamboury'nin *Constantinople: Guide Touristique* adlı eseri *Contantinopel "Guidtouristique"* adıyla yer alan kitaplar listesinin 59. sırasında (İ.96a) yazar adı *Mamhoury* olarak kaydedilmiştir. Kitap, Coğrafya (İ, Remzi) konusu altında yer almaktadır (Atatürk'e Ait Olup 1938: 43). Fener Geza'nın *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei es Magyar Östörténeti Vonatkozásik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises* adlı eseri sadece Fransızca ismi ile Asar-ı Atika. Arkeoloji ve Kitabeler (K, Remzi K) konusu altında 11. (K4c) ve 16. (K9) sırada Ter tane olmak üzere 2 nüsha halinde kayıtlıdır (Atatürk'e Ait Olup 1938: 47). Léon D. Cahun'ın *Introduction a L'Histoire de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405* adlı eseri ise; Ecnebi Memleketler Tarihi (F. Remzi F) konu başlığı altındaki bölümde 29. sırada (F.39) tek nüsha olarak şeklinde kaydedilmiştir (Atatürk'e Ait Olup 1938: 105). Bu listede yukarıda tanıtılan on kitaptan sadece dört tanesi yer almaktadır.

İkinci kaynak ise: *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar* adlı çok ciltli eserdir. Bu eserin yılındaki hazırlanan baskısı 24 ciltten oluşmaktadır. Bu kaynak ile ilgili yapılan taramalarda Mustafa Kemal Atatürk'ün yukarıda tanıtılan kitaplardan iki tanesini (birinin iki nüshasını) okuyup işaretlediği anlaşılmaktadır. Bu kitaplardan biri, Léon D. Cahun'un *Introduction a L'Histoire de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405* adlı eseridir (Atatürk'e Ait Olup 1938: 47). Bu eserin, daha önceki bölümlerde açıklanan bilgilerinden hareket ederek ve *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar* adlı çalışmanın 12. cildinde kitapla ilgili fiziksel bilgilerden yararlanarak sözü edilen kitabın Mustafa Kemal Atatürk'ün kitaplığında iki nüsha olduğu sonucuna erişilmektedir. Kitapla ilgili olarak adı geçen kaynakta verilen katalog bilgilerinde cilt rengi kahve olarak belirtilmiş ancak Afet İnan Kitaplığı'nda yer alan nüshanın cilt rengi yeşildir. Kitabın envanter no'su²³ doğrudur (2054), ancak diğer nüshada böyle bir numara yoktur. Kitabın Mustafa Kemal Atatürk tarafından işaretlenen sayfaları, IX, XI, XII, 2, 4, 7, 492, 493 ve 499. sayfalardır (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar c. 15, 2001: 576-484). Ancak diğer nüshada sadece 32, 33 ve 77. sayfalar işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra kitabın belirtilen işaretli sayfalarındaki işaretler ve notlar diğer nüshadakilere benzeşmemektedir. Bu da kitabın Prof. Dr. A. Afet İnan tarafından okunmuş ve işaretlenmiş olma olasılığını güçlendirmektedir.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar adlı eserde çalışma kapsamında tanıtılan eserden bir diğeri de Fehér Géza'nın *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei*

²³ Bu numara genelde kitapların baskı yeri ve yılının belirtildiği alt orta kesimde yer almaktadır. Afet İnan Kitaplığı'nda yer alan kitapların hiçbirinde belirtilen yerde envanter numarası bulunmaktadır. (y.n.).

és Magyar Östörténeti Vonatkozásik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises adlı eseridir. Bu kitabın iki nüshası sözü edilen kaynaktaki 15. ve 17. ciltlerde ayrı olarak yer almaktadır. 15. ciltte kitabın katalog kartı verilirken bir yanlışlık yapılmış ve Eduard Meyer'in Anıtkabir 1635 no'lu kitabına ait katalog kartı konulmuştur. Kitabın işaretli sayfaları 161, 162, 163, 169 ve 170. sayfalardır. Bu işaretli sayfalar, daha önceki bölümlerde belirtilen sayfa numaralarından biraz farklıdır. Çünkü daha önceki bölümlerde 3987 katalog no'lu ve Anıtkabir 1960 envanter no'lu eserin işaretli sayfaları arasında 161. sayfa bulunmamaktadır. (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar c. 15, 2001: 467-484)). Bu kaynaktaki 17. ciltte gösterilen aynı yazarın aynı adlı, 3988 katalog no'lu ve Anıtkabir 1961 envanter no'lu kitabın cilt rengi katalog kartında kahverengi olarak belirtilmiştir. Fakat kitaplıkta yer alan nüshanın cilt rengi koyu yeşil (Petrol yeşili)dir. (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar c. 175, 2001:197). Ayrıca kitabın basım yeri ve tarihi ile ilgili alanın üzerinde diğer kitaplardaki gibi envanter no yer almamaktadır. Bu kanıtlar da daha önce de belirtildiği gibi *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei és Magyar Östörténeti Vonatkozásik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises* adlı eserin Mustafa Kemal'in kütüphanesinde iki değil üç nüsha olduğunu göstermektedir. Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar adlı eserin 24. cildinin sonunda bulunan ve eser adına göre alfabetik olarak düzenlenmiş dizinde, bu üç kitap dışında yukarıda tanıtılan kitaplara rastlanmamıştır (Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar c. 24, 2001: 483-494).

Bu iki eserin nüsha sayıları ile ilgili yapılan bir diğer araştırma Genelkurmay Başkanlığı İletişim Daire Başkanlığı'na yazılan 7 Eylül 2007 tarihli dilekçeye verilen yanıttır. Bu cevap yazısında, tarafımdan *Fehér Géza ve Léon D. Cahun'un* ilgili eserlerinin nüsha sayılarına ait soruya verilen yanıt daha önce çalışma içerisinde referans olarak gösterilen Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar: Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları ile adlı çalışmadan gönderilen üç parça fotokopidir. Bu fotokopilerden de anlaşıldığı üzere *Fehér Géza'nın A Bolgar-Török Müveltség Emlékei és Magyar Östörténeti Vonatkozásik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises* adlı eserinden iki ve *Léon D. Cahun'un Introduction a L'Histoire de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405* adlı eserinden de bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Oysa ki araştırma sonucunda *A Bolgar-Török Müveltség Emlékei és*

²⁴ Genelkurmay Başkanlığı İletişim Daire Başkanlığı'nın 7 Eylül 2007 tarihli dilekçeye verdiği 30 Ekim 2007 tarihli cevap. (Dilekçede kitapların fotokopilerinin yer aldığı EK vardır).

Magyar Östörténeti Vonatkozásik. Les Monuments de la Culture Proto-Bulgare et Leur Relations Hongroises adlı eserden üç, *Introduction a L'Histoire de L'Asie: Turcs et Mongols Des Origines à 1405* adlı eserden de iki nüsha olduğu anlaşılmıştır. Yani M. K. Atatürk'e gönderilen ithafli nüshalar Anıtkabir ve Çankaya bölümlerinde değil, A. Afet İnan kitapları arasında yer almıştır.

Prof. Dr. A. Afet İnan'ın Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağışlanan kitapları arasında bulunan bu kitapların, yüksek olasılıkla Mustafa Kemal Atatürk'e ait olduğu söylenebilmektedir. Bu varsayımın en önemli kanıtları kitapların genellikle iç kapaklarında yer alan ithaf yazıları, notlar ve imzalıdır. Bu kanıtlardan yola çıkarak, sözü edilen ve yukarıda özellikleri verilen kitapların Mustafa Kemal Atatürk tarafından çeşitli nedenler ile Prof. Dr. A. Afet İnan'a verildiği anlaşılmaktadır. Ulu Önder'in ölümünden sonra ise; kitaplar, Prof. Dr. A. Afet İnan'da kalmış ve uzun süre saklanmıştır.

31 Temmuz 2007 günü Prof. Dr. A. Afet İnan'ın kızı Sayın Arı İnan ile yapılan mülakatta ise; Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Atatürk ile İnan'ın şahsı kütüphanelerinin birbirine çok yakın olduğu ve ölümünden sonra kütüphanenin tasnifi yapılırken de kitapların karışmış olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Sayın Arı İnan, bazı yazarların kitaplarını Afet İnan aracılığıyla Mustafa Kemal Atatürk'e gönderdiğini, bu nedenle de yukarıda sözü edilen kitapların kendisinden kalmış olabileceğini söylemiştir.

Çalışmanın tamamlanmasında yardım, öneri ve desteklerinden dolayı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sakine Karakaş'a, Arı İnan'a, Uzman Serap Hatipoğlu'na ve Ruşen Anameriç'e teşekkür ederim.

Kaynakça

"*Afet İnan Kitaplığı Açıldı*", **Ünihaber**, Ankara Üniversitesi Haber Bülteni, 2006 (73): 1-4.

"*Afet İnan'ın 10 Bini Aşkın Kitabı Üniversitemizde*", **Ünihaber**, Ankara Üniversitesi Haber Bülteni, 2005 (49): 1-3.

Atatürk Kitaplığı: **Türkiye Cumhuriyeti'nin 83. Yılı**, T.C. Cumhurbaşkanlığı, Ankara, 2006.

"*Atatürk'e ait olup Çankaya Köşkü Kütüphanesi'nde bulunan kitapların listesi*", DAGM. CADB., 490.1.0.0, 823/254/1, 12.07.1948.

“Davul namile bir hezeyanname neşreden Rotterdam Şehbenderi Ali Nuri'nin cinayetle ithamına karar verildiği hakkında Adliye ve Mezahip Nezareti'nin tezkiresi.” DAGM, OADB, Yıldız – Mütenevvi Maruzat (Y.MVL), 214/184, 24 Muharrem 1319 (13 Mayıs 1901).

İbrahim Osman, “Dil Bilgisi Bölümleri”, **Türk Dili Belleten**, 1933, (4), s. 24-80.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 4. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984.

“Paris'e gelen Roterdem Şehbenderi Ali Nur'nin Davul adlı heyenname neşrettiği haberinin yalan oldu hakkında hariciye Nezareti'nin tezkiresi.” DAGM, OADB, 211/35 (Y.MVL) Yıldız – Mütenevvi Maruzat. 14 Şevval 1318 (Şubat 1901).

Prof. Dr. Afet İnan, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

Türk Parlamento Tarihi: TBMM III. Dönem 1927-1931 III.Cilt Üyelerin Özgeçmişleri, Hazırlayan : Kazım Öztürk, TBMM, Ankara, 1995.

Yahya Zekai Tezel, “1934 Sanayi Programı’ ve Türkiye’de ‘İktisadi Devletçilik’in Tarihindeki Yeri” **TÜSİAD Görüş Dergisi** (12) 10.08.2007 tarihinde <http://www.geocities.com/ystezel/articles/tusiad.html> adresinde erişildi.